

BATI DÜŞÜNÇESİNDE İLAHİ HÜRRIYET PROBLEMİ

The Problem of Divine Freedom in Western Thought

Dr. Hüsametdin YILDIRIM
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: hyildirim@firat.edu.tr

Özet: Tanrı'nın âlemi yaratma veya hiçbir şey yaratmama hürriyetine sahip olduğu iddiası, en mükemmel varlık olarak teist Tanrı anlayışını kabul eden teolojide merkezi bir yer tutmaktadır. Tanrı'nın hür bir yaratıcı olmasının temelinde yatan sebep, hürriyetin mükemmellik olduğu düşüncesidir. Ahlaki bir fâil olan insanın, seçme hürriyetine sahip olmakla diğer varlıklardan daha mükemmel olduğu kabul edilmektedir. O halde en mükemmel fâil olan Tanrı'nın, en mükemmel derecede seçme hürriyetine sahip olması bir zorunluluk olarak gözükmektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, ilahi hürriyet problemi, zorunlu olarak her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve en iyi olan ezeli ve ebedi bir varlık olarak kabul edilen Tanrı kavramı ile ilgili bir meseledir.

Anahtar kelimeler: İlahi hürriyet, Seçme Hürriyeti, Zorunluluk, Mükemmellik, Bağdaştırıcı Yaklaşım, Özgürlükçü Yaklaşım.

Abstract: The claim that God is free to create the universe or that He has freedom not to create anything keeps a central thought in theology. The reason that God is the free creator is that freedom is an perfection. The idea that human being is a moral agent and his being able to have the right to choose shows that he is more perfection than the other creators. Than, God's being the greatest agent and his being able to have most perfect freedom to choice arises as a necessity. We can say that the problem of divine freedom is a problem about the God concept that is understood as an eternal asset who is compulsorily omnipotent, omniscient and absolutely good.

Key Words: Divine Freedom, Freedom of Choice, . Necessity, Perfection, Compatibilist, Libertarian.

Giriş

Tanrı'nın yaratma veya yaratmama ile ilgili seçiminde hür olduğu iddiası, Tanrı'yı tasavvur edilebilir en mükemmel varlık olarak kabul eden geleneksel teist teolojide önemli bir yer tutmaktadır. Teist tasavvurlar, hürriyeti Tanrı'ya atfetmekte uzlaşmaktadırlar. Çünkü Tanrı zayıflıktan, zihinsel ve ahlaki yetersizlikten uzak zorunlu bir varlıktır. Tanrı, yarattığı hiçbir şey tarafından sınırlanması mümkün olmayan mükemmel bir yaratıcıdır. Tanrı en mükemmel varlık olduğu için kendisinde her hangi bir değişimin bulunması imkansızdır.¹ Bu şekilde bir tasavvurun bir takım problemleri ortaya çıkaracağı ileri sürülmektedir. Ezeli olan Tanrı, hür seçimde bulunabilir mi? veya ezeli olan Tanrı, alternatif imkânlar arasında seçim yapmakta hür müdür? ve bu imkânlar arasında seçim yapmak hususunda Tanrı hür değilse, bu bir problem meydana getirir mi? Tanrı'nın hürriyetinin reddedilmesinin sebebi Tanrı'nın zamanın dışında olduğu düşüncesinden mi kaynaklanmaktadır?

Denilebilir ki geleneksel olarak ilahi hürriyet meselesi, Tanrı'nın biçimi ve derecesi ne olursa olsun övgü, minnettarlık ve ahlaki sorumluluk için ihtiyaç duyulan hürriyete sahip olup olmadığı sorusu ile ilgilidir. Fakat "Tanrı hür müdür?" sorusu sorulduğunda Tanrı'nın hür olarak eylemde bulunduğu düşünülmesi açıkça belirtmek gerekir. Tanrı zorunlu olarak "her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, mükemmel iyi ve ezeli"² olarak tasavvur edildiğine göre, Tanrı'nın acizlik, bilgisizlik, kötülük yapma veya kendini yok etmede hür olmadığı açıktır. Fakat şu önemli görünüyor ki Tanrı, mümkün dünyaların her hangi birini yaratmada hür olduğu kadar, hiçbir dünyayı yaratmamada hür olmalıdır. Bununla birlikte mümkün dünyalar arasında en iyi olan bir tanesi varsa ne olacak? O zaman Tanrı, en iyi olandan farklı olarak diğer herhangi birini yaratmakta hür olabilir mi? Bu soru yüz yıllardır tartışmanın temel problemlerinden birini oluşturmaktadır.³

İlahi hürriyet problemi, günümüz Batı düşüncesinde önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Ancak problemi Batı düşüncesinin tümü içinde ele almamız mümkün olmadığından genel olarak bazı önemli yaklaşımlara değinmek sureti ile incelemeye çalışacağız.

Tanrı'nın hürriyeti meselesinin önemli bir problem olarak görülmesinin nedenleri tetkik edildiğinde genel olarak üç noktanın ön plana çıktığını görmek mümkündür. İlk olarak Thomas Aquinas'ın "hürriyet,

¹ Garcia, Laura L. "Divine Freedom and Creation", *The Philosophical Quarterly*, Vol. 42, April 1992, s. 191, <http://www.jstor.org>.; Detaylı bilgi için bkz. Peterson, Michael-Hasker, William-Reichenbach, Bruce-Basinger, David, *Reason & Religious Belief An Introduction to the Philosophy of Religion*, Second Edition, Oxford University Press, New York, 1998, s. 64-80.

² Peterson, Hasker, Reichenbach, Basinger, a. g. e., s. 11,71.

³ Rowe, William, "Divine Freedom" Maddesi, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.plato.stanford.edu>.

mükemmelliktir⁴ düşüncesidir. Bu yüzden en mükemmel fail olan Tanrı'nın, en mükemmel derecede seçme hürriyetine sahip olduğu kabul edilmelidir. Çünkü Aquinas'a göre hürriyetin mükemmelliği, sadece birinin kendi iradesi veya kendi fiillerinin hâkimi olması değil, aynı zamanda fiilin zorunlu olmayan bir seçimi de içermesidir. Daha açık bir ifade ile hürriyet, gerçekten açık alternatifler arasında hür olarak seçim yapabilme kabiliyeti şeklinde anlaşılmalıdır.⁵

İkinci olarak Tanrı'nın hürriyeti meselesinin kötülük probleminin çözümünde yardımcı olabileceği ifade edilmektedir. Kötülük ise doğal ve ahlaki kötülük olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Doğal kötülük açısından bakıldığında eğer âlem, Tanrı'nın yaratabileceği tek mümkün âlem ise, bu büyük sonuçlar doğuracağından ortaya çıkan doğal kötülüklerin sadece Tanrı'dan kaynaklandığı kabul edilmemelidir. Her bir deprem, fırtına ve hastalık doğa kanunlarının olağan çalışmasının sonuçları, âlemin zorunlu bir unsuru olarak, Tanrı olmaksızın yapılamayacak olaylar olarak görülmelidir. Ahlaki kötülük açısından bakıldığında ise teologlar, ahlaki kötülüğün varlığının bir açıklaması olarak insan hürriyetine sıkça başvurmaktadır. Fakat zorunlu ilahi fiil görüşünü kabul edenler sıklıkla benzer bir şekilde determinist insan fiilini kabul etmektedirler ve bu da derin bir seviyede ahlaki kötülük problemini ortaya çıkartmaktadır. Zorunluluğu savunanlar, acının her bir örneğini ve mutlak olarak kaçınılmaz bir biçimde insanın neden olduğu acıları, dünyanın temel bir parçası olarak görmek zorundadırlar. İnsanlar için açık alternatifler bulunmuyorsa kötülük, insanın hür seçiminin bir sonucu olarak açıklanamaz. Diğer taraftan, ilahi hürriyet doktrini, bu dünyanın olduğundan başka türlü olabileceğini öngördüğü için Tanrı, sebebi ve hikmeti insanlar tarafından açık bir biçimde bilinmese de kötülüğe imkân vermektedir. Fakat bu hiçbir şekilde kötülüğün mutlaka var olması gerektiği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla eğer Tanrı, isterse bütün kötülüklerden uzak bir dünya yaratabilirdi denilmektedir.⁶

Üçüncü olarak ilahi hürriyet, ister dahili olsun ister harici olsun yaratma konusunda Tanrı'nın nedenlerini özel bir durum olarak kabul etmektedir. Zira Tanrı, zorunluluktan daha ziyade lütuf ve sevgisinin sonucu yaratan bir varlık olarak görülmektedir. İlahi hürriyeti reddetmek için âlemi, bütün yönleri ile Tanrı'dan çıkan bir zorunluluk olarak görmek gerekir. Bu tasavvurda, Tanrı'ya karşı yaratıcı olarak şükretme ve minnettarlığın uygun düşmediğini söylemek mümkündür.⁷

Bu çerçevede İlâhi hürriyet problemi ile ilgili iki hususun açıklığa kavuşturulması, meselenin ortaya konması noktasında büyük öneme haizdir.

⁴ Aquinas, Thomas, *Of God And His Creatures An Annotated Translation Of Summa Contra Gentiles Of Thomas Aquinas*, Ed. Joseph Rickaby, S. J., The Catholic Primer, 2005, Book I, Ch. 28., s. 56, <http://www.catholicprimer.org>.

⁵ Garcia, a. g. m., s. 191.

⁶ Garcia, a. g. m., s.191-192.

⁷ Garcia, a. g. m., s.192.

Birincisi Tanrı'nın hürriyetle birlikte başka hangi niteliklere sahip olduğu meselesidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Tanrı, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mükemmel iyi ve ezeli bir varlık olarak tanımlanmaktadır. İkinci ise hürriyet kavramının nasıl tanımlanacağı veya hürriyet dendiğinde bundan ne anlaşılacağı meselesidir. Batıdaki felsefi tartışmalarda yaygın iki yaklaşım dikkati çekmektedir. Bunlar; *bağdaştırıcı* (compatibilist) yaklaşım ki buna göre Tanrı, yaratmada hürdür veya filini kendine özgü bir biçimde yaratmış olduğu dünyada belirlemekte hürdür. *Özgürlükçü* (libertarian) yaklaşımın iddiası ise Tanrı, yaratma ile ilgili olarak hürdür, yarattığı şeyi yaratmamak O'nun gücü dahilindedir veya Tanrı, yarattığı şeyi bu biçimde yaratmayabilirdi şeklinde ifade edilebilir.⁸

Yukarıdaki bu açıklamalardan sonra ilahi hürriyet problemi ile ilgili yapılan tartışmalara göz atmak konun daha iyi anlaşılmasında ve açıklanmasında fayda sağlayacaktır. Bu problem Batı düşüncesinde farklı filozoflarca ele alınmış olmakla birlikte Leibniz ve Samuel Clarke'ın bu konuda oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü onlar uzlaştırıcı ve özgürlükçü hürriyet düşüncesi arasındaki tartışmada birbirlerini hedef almışlardır. Leibniz ve Clarke'ın ünlü yazışmalarında⁹ Clarke, özgürlükçü yaklaşımı temsil ederken Leibniz, uzlaştırıcı yaklaşımın temsilcisi konumundadır.¹⁰

Leibniz ve Clarke, dünyayı hür olarak yaratan mükemmel iyi, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, bir varlığın zorunlu olarak var olduğu hususunda aynı düşünmektedirler. Fakat onların ilahi hürriyeti ele alışları tamamen farklıdır. Her iki hürriyet anlayışında temel sorun, Tanrı'nın mükemmel iyiliği tarafından konulmuş olan koşulların 'daima en iyi şeyi yapmak zorunda olmak' noktasında birbiriyle tam anlamıyla uzlaşıp uzlaşmayacağı noktasında düğümlenmektedir. Bu meseleyi şu şekilde açabiliriz. Şimdi sonsuz sayıda alternatif dünyalar yaratma imkanına sahip bir Tanrı tasavvur edebiliriz. Bunlardan bir tanesi, hiç bir şuurlu varlığın olmadığı bir dünya olabileceği gibi, diğer bir tanesi de anlamlı bir hayat süren, ahlaki olarak iyi, mutlu ve şuurlu varlıklardan oluşan bir dünya olabilir. O halde Tanrı'nın bu iki dünya arasında bir seçim yaptığını düşündüğümüzde, açıkça görülür ki Leibniz'e göre Tanrı, ikinciyi seçecektir. Çünkü ona göre, kesinlikle ahlaken iyi ve şuurlu varlıkların olduğu bir dünya, şuursuz varlıkların bulunduğu bir dünyadan daha anlamlı olacaktır.¹¹

Leibniz'in bakış açısıyla düşündüğümüzde, şayet yaratacaksa, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mükemmel iyi olan Tanrı'nın daha iyi

⁸ Rowe, a. g. m.

⁹ *The Leibniz-Clarke Correspondence*, Together with Extracts from Newton's Principia and Opticks, Edited with Introduction and Notes by H.. G. Alexander, Manchester University Press Barnes & Noble, New York, 1976.

¹⁰ Rowe, a. g. m.

¹¹ Rowe, a. g. m.; Detaylı bilgi için bkz. Leibniz, G. W., *Metafizik Üzerine Konuşma*, Çev. Afşar Timuçin, Çağdaş Yay., İstanbul, 1999, s.73-74.

olanı yaratacağı kesinlikle aşikâr bir durumdur. Ancak bu iddianın çözmesi gereken önemli bir sorun bulunmaktadır. Farz edelim ki açık bir şekilde ikinci dünya daha iyidir. Şayet Tanrı, bu iki dünya ile sınırlanmış ise, O, üç farklı duruma karşı karşıya kalacaktır. Birincisi, alt seviyedekini yaratmak, ikincisi, üst seviyedekini yaratmak ve üçüncüsü de hiç birini yaratmamak. Ancak Tanrı, tümü düşünüldüğünde en iyi dünyayı yaratmamaya karar verirse yaratacağı dünya en iyiden daha aşağıda olacaktır. O halde Tanrı'nın mükemmel iyiliği, en iyi dünyayı yaratmayı gerektirmektedir. Fakat Tanrı'nın mükemmel iyiliği, alt seviyede olanı veya yaratmamayı seçmesinden daha ziyade iyi olanı yaratmasını gerekli kılıyorsa, o zaman gerçekte bu şekildeki bir seçimin içerisinde zorunluluk iması taşıdığı da düşünüldüğünde, bu durumda dünyayı hür iradesi ile yarattığı ifade edilen bir Tanrı tasavvuru anlamlı görünmemektedir.¹²

Bu açıdan bakıldığında Tanrı'nın hür olarak iyi olan dünyayı yarattığı söylenirken, alt seviyede olanı yaratma veya her ikisini de yaratmamada hür olmadığı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü eğer Tanrı'nın mükemmel iyiliği en iyi dünyayı yaratmayı gerektiriyorsa, bu durumda hiçbirini yaratmamayı veya alt seviyede olanı yaratmayı seçmede hür olduğunu söylemenin nasıl mümkün olacağına dair sorulacak soruya anlamlı bir cevabın bulunması gerekir. Buna mukabil hür olarak yaratmamayı veya daha alt seviyedeki dünyayı yaratmayı seçtiği düşünüldüğünde, bu seçiminde Tanrı'nın mükemmel iyiliğinin nasıl bir engel oluşturabileceği tartışılabilir. Leibniz'in yaklaşımında bunun imkansız olmasının gerekçesi şöyle ifade edilebilir. Şayet Tanrı, alt seviyede olanı veya yaratmamayı seçmiş olsaydı, ahlaken mükemmel bir varlık olmamış olacaktı. Çünkü Tanrı, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mükemmel iyi olduğuna göre zayıf, bilgisiz işler yapan olamaz. O, zorunlu olarak bilgide, iyilikte ve kudretinde en yücedir. Tanrı, mükemmelliğe zorunlu ve ezeli olarak sahiptir ve bu mükemmelliğinden vazgeçmez. O halde insan, kötü veya iyiden daha alt seviyede olabilmesine rağmen Tanrı, mutlak mükemmellikten daha alt seviyede olamaz. Bu yüzden bizler, hürriyetimizi kullanarak iyilikten uzaklaşma ve kötülüğe yönelmekte hür olmamıza karşın, Tanrı, hür iradesiyle kötülüğü seçerek mükemmelliğini kaybetmek noktasında hür olamaz. Aksi takdirde Tanrı, kötülüğü seçerse, o zaman sahip olduğundan daha az mükemmelliğe sahip olacak demektir ki bu kesinlikle imkânsızdır. Dolayısıyla Tanrı'nın zorunlu olarak her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi olması, aynı zamanda zorunlu olarak en iyi olanı yaratmayı seçtiğini göstermektedir.¹³

Açıktır ki yukarıda ifade edilen gerekçe, tam olarak hürriyet meselesini çözmüş gibi görünmüyor. O halde Tanrı, sadece en iyi olanı yaratmayı seçmekle nasıl hür olabilir? sorusu halen geçerliliğini

¹² Rowe, a. g. m.

¹³ Rowe, a. g. m.

korumaktadır. Leibniz buna, Tanrı'nın en iyiyi yaratmayı seçmesinin mutlak zorunluluk değil, ahlaki zorunluluk olduğunu ileri sürerek cevap verir. Ona göre Tanrı, şeyleri daha iyisinin olamayacağı bir tarzda yapmak için ahlaki bir zorunlulukla sınırlanmıştır. Aynı zamanda Ahlaki zorunluluk ilahi mükemmelliğe uygundur. Tanrı'nın her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mükemmel iyi olması, aynı şekilde en iyiyi seçmesi için O'nu zorunlu kılmaktadır. Fakat O'nun en iyiyi seçmesi ve mükemmel oluşu arasında zorunlu bir bağın olması, en iyiyi seçmede kendi zâtı açısından mutlak zorunlu olduğunu göstermez. Leibniz, bu noktada Tanrı'nın, en iyi olanın seçiminde 'zorlama olmaksızın meylettirme' şeklinde etkilerin bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁴

Clarke ise, hürriyeti yapma veya yapmamayı seçme arasında eşit bir seviyeye yerleştirmektedir. Ona göre, özgürlüğün temeli, "failin ister yapacak ister terk edecek olsun sürekli bir seçim gücüne sahip olmasında"¹⁵ bulunmaktadır. Clarke'ın iddiası, bir kişinin seçimi onun arzuları ve nedenleri tarafından nedensel olarak zorunlu bırakılırsa, hürriyeti imkânsız olur fikrini içerir. Zira eğer bir kişinin seçimi, onun bedeni veya aklı tarafından önceden nedensel zorunlulukla belirlenmiş ise, o zaman failin yapmamayı seçmek gücü dahilinde değildir. Bununla birlikte Clarke için seçimi yaptıktan sonra, failin bu seçimini gerçekleştirip gerçekleştirilemeyeceği ikinci derecede bir konu olmaktadır.¹⁶

Clarke'ın yapmaya çalıştığı şey, Tanrı'nın mükemmel iyiliği ile mükemmel özgürlüğünün birbiri ile uyumlu hareket ettiğini göstreme gayreti olarak ifade edilebilir. Clarke, "Tanrı her ne kadar en mükemmel derecede hür bir fail olsa da, dâima en iyi ve en bilgece olanı yapar, kötü olanı yapmaz. Çünkü Tanrı'nın mükemmel bilgisi ve iyiliği değişmez ve kesin bir şekilde sabittir"¹⁷ demektedir. Ona göre kötü olanı seçmek, mükemmel aklın ve iyiliğin zıddını seçmektir. Bu anlamda iyi ve mükemmel olanla irade arasında bir uyumun varlığı kabul edilmektedir. Clarke'ın bu izahlarından ortaya çıkan sonuca göre Tanrı'nın hürriyeti mükemmel iyiliği tarafından sınırlandırılmaktadır. Eğer Tanrı, mükemmel iyiliğinin dışında bir şey yapmayı seçerse, o zaman O'nun şeyleri yapmak için bir seçim gücü olmaz. Fakat bu şekilde bile olsa hiçbir şekilde Tanrı'nın hürriyetinde hiçbir azalma olmamaktadır.¹⁸

¹⁴ Bkz. *The Leibniz-Clarke Correspondence*, Clarke'ın dördüncü mektubuna karşılık Leibniz'in cevaben yazdığı beşinci mektup, s. 56-57. Ayrıca bkz. Leibniz, Théodicée Denemeleri İmanla aklın uygunluğu üzerine konuşma, çev. Hüseyin Batu, M.E.B. Yay., İstanbul, 1946, s. 5-6.

¹⁵ Clarke, Samuel, *A Discourse Concerning the Being and Attributes of God, The Obligations of Natural Religion, and The Truth and Certainty of the Christian Revelation*, Publisher: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, Print Basis: Glasgow: Printed for Richard Griffin and Co., 1823, s. 85.

¹⁶ Rowe, a. g. m.

¹⁷ Clarke, Samuel, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁸ Rowe, a. g. m.

Batı felsefesinde Tanrı'nın hürriyeti konusu üzerine günümüzde de birçok tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalarda Tanrı'nın hürriyeti meselesi farklı bağlamlarda el alınmak suretiyle probleme yönelik çözüm önerileri ileri sürülmekte veya eleştiriler yöneltilmektedir. Bunların arasında Robert M. Adams ve Thomas Morris, Alvin Plantinga, Paul Helm, Thomas P. Flint, William Hasker, Elenore Stump ve Norman Kretzmann sayılabilir. Şimdi günümüzde yapılan tartışmalara bir göz atalım.

Robert M. Adams, Tanrı'nın en iyi olanı yaratmak zorunda olmasını *lütuf* (grace) kavramı ile temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, ahlak idealinin önemli unsurlarından biri lütuf kavramıdır. Lütuf; sevilen kişinin değerine bağlı olmayan bir sevgi eğilimi olarak tanımlanabilir. Daha açık bir ifadeyle lütuf sahibi olan, sevdiği kişiyi, kendisinin sevgisine layık olup olmadığı hakkında bir üzüntü ve endişe taşımaksızın severdir. Dolayısıyla Teist gelenekte lütuf, Tanrı'nın sahip olduğu ve insanların da sahip olması gereken bir şey olarak kabul edilir. O halde yaratma ile ilgili lütuf sahibi bir Tanrı, seçeceğinden daha az mükemmel varlıkları yaratmayı ve onları sevmeyi seçebilir. Bu aslında yaratma açısından mükemmel olmayan şeyi tercih etme değildir.¹⁹

Adams'ın bu konudaki iddiasını şu şekilde ifade etmek mümkündür. Bu dünya, mümkün dünyaların en iyisi olsa bile, Tanrı'nın bunun yerine başka birini yaratmasının mümkün olduğunun ve bu durumda da hala mükemmel iyi olarak kalabildiğinin savunabileceğidir. Adams, mümkün dünyalar arasında en iyi birinin olduğunu düşünmek için hiçbir neden olmadığını söyler. Çünkü mantıken her zaman için her bir mümkün dünyadan daha iyi olan başka bir mümkün dünyanın olabileceği düşünülebilir. Böylece Adams'a göre, eğer mümkün dünyaların arasında mükemmelliğin maksimum bir derecesi yoksa yaratabileceğinden daha alt seviyede mükemmel bir dünya yarattı diye Tanrı'yı kınamak için veya O'nun mükemmelliğinin azaldığını düşünmek için makul bir neden bulunmaz.²⁰

Adams'ın bundan çıkardığı hüküm şudur ki Tanrı, tüm mümkün dünyaların en iyisini tercih edebilirdi ve yinede onları seçmede lütuf sahibi olabilirdi. Tanrı'nın yaratmadaki lütfü, O'nun yaratmayı seçtiği varlıkların mümkün olanın en iyisinden daha aşağı olanı seçmek zorunda olmasını gerektirmez. Daha ziyade bu, onlar mümkün varlıkların en iyisi olsalar bile, yine de Tanrı'nın onları seçmesi için her hangi bir temel oluşturmadığına işaret eder. Aynı şekilde Tanrı'nın tabiatında veya karakterinde yaratma gücü ile ilgili olarak mümkün olan en iyi varlıkları seçme prensibine göre hareket etmesini gerektirecek hiçbir şey bulunmadığını ifade etmektedir.²¹

¹⁹ Adams, Robert Merrihew, "Must God Create the Best?", *The Philosophical Review*, Vol. 81, No. 3, 1972, s. 323-324. <http://www.jstor.org>.

²⁰ Adams, a. g. m., s. 317.

²¹ Adams, a. g. m., s. 324.

Adams'ın aksine Thomas V. Morris, Leibniz'e karşı ileri sürülen itiraza döner ve burada ortaya çıkan en iyi olanı yaratmada Tanrı'nın zorunlu bir seçimle karşı karşıya kalmasının gerekeceği sonucundan hareketle bir yaklaşım geliştirmeye çalışır. Morris'e göre de yaratılabilir en iyi bir dünya olduğu iddiasının, Tanrı'nın hem bir dünya yaratmamada hem de yaratılacak olanın en iyisinden daha alt seviyede olanını yaratmakta hür olmadığı sonucuna götürmektedir. Bunun sonucu olarak Tanrı, yarattığı dünya sebebiyle kendisine karşı övgü ve minnet duymak için bir sebep olmaksızın yaratabileceği dünyanın en iyisini yaratmak zorundadır. Çünkü yapabileceğinden daha azını yapmak onun mükemmel varlığı ile uyuşmamaktadır.²²

Tanrı'nın seçimindeki bu zorunluluğun aşılması noktasında acaba Tanrı'nın, sahip olduğu kudretinden ve mükemmel tabiatından sorumlu olduğu ileri sürülebilir mi? Bu soru aynı zamanda Morris'in ilahi hürriyet problemine çözüm yolu bulma amacına yönelik yaklaşımını göstermektedir. Argümanın ana fikri, Tanrı'nın 'sahip olduğu tabiatından başka türlü olması mümkün olamayan bir varlık' olduğu iddiasına dayanmaktadır. Yani bu iddianın doğru olduğu dikkate alındığında, Tanrı'nın sahip olduğu bu mükemmel tabiatının, sorumlu olduğu şeyden daha fazlasını yapamayacağıdır. O zaman Tanrı'nın sorumlu olduğu şey, en mükemmel varlık olarak tabiatının yapabileceği şeydir. Böylece Morris, yaratmanın, Tanrı'nın tabiatında bulunduğu ve bu tabiatından sorumlu olduğunu ileri sürer. O halde Tanrı, kendi tabiatından sorumlu olduğuna göre, pekâlâ bu tabiatın gerektirdiği şeyi yapmakla da sorumlu olabilir. Bu durumda Tanrı, en iyi dünyayı yaratmaktan sorumlu olacaktır. Şimdi bu noktada sorulması gereken soru, Tanrı'nın sahip olduğu tabiatından sorumlu olmasının nasıl açıklanabileceğidir. Morris'e göre, bir varlık kendi tabiatından veya en azından bir bölümünden sorumlu olabilir. Fakat hiç kimse, örneğin insan temel varlık yapısından dolayı sorumlu tutulamaz. O halde Tanrı'da aynı şekilde her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mükemmel iyi olan tabiatından sorumlu tutulamaz. Çünkü Tanrı ezelidir ve her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi olmalıdır. Bu nitelikler Tanrı'nın kendi tabiatında dahili olarak bulunmaktadır.²³

Tanrı'nın hür olarak düşünülmesinde Morris'e göre farklı bir anlam bulunmaktadır. Bu, ne zoraki ne de Tanrı'dan ayrı herhangi bir varlık tarafından zorlama ve etki olmaksızın kasıtlı ve şuurlu bir aktivitedir. Tanrı'nın âlemi yaratmasının zorunluluğu, dışarıdan bir zorlama değildir. Yaratmak, Tanrı'nın kendi kendine faaliyette bulunan tabiatının bir sonucu, bir yönü ve zatına ait bir fonksiyonu olmaktadır.²⁴ O halde Morris'in anlatımından hareketle diyebiliriz ki ki, Tanrı'nın en iyi olan şeyi

²² Rowe, William L, *Can God Be Free?* Clarendon Press. Oxford, New York, 2004, s. 151.

²³ Rowe, *a. g. e.*, s. 151-152.

²⁴ Rowe, *a. g. e.*, s. 158.

yapmasının zorunluluğu, Tanrı'nın kendi tabiatından kaynaklanmaktadır. Çünkü Tanrı kendi kendinin ve mükemmel iyiliğinin nedenidir.²⁵ Fakat bu neden ve mükemmellik hususunda bir seçim hakkı yoktur. Bu yüzden Tanrı, mükemmel olandan başkasını yapamayan, mükemmel tabiatı sebebiyle en iyi olanı zorunlu olarak yapan olmak durumundadır.²⁶

Paul Helm de ilahi hürriyet problemi konusu ile ilgilenmektedir. Helm, mutlak iyi ve rasyonel bir fail, mümkün olan en iyi dünyayı yaratmalıdır şeklindeki Leibnizci görüşü canlandırmak sureti ile ortaya çıkan geleneksel ilahi hürriyet anlayışına karşı çıkmaktadır. Özellikle 'zorlama olmaksızın meyletme' üzerinde durur. Tanrı, tüm mümkün dünyalar arasında özellikle bir tanesini seçtiği şekilde sıklıkla Leibniz tarafından çizilen resimde Tanrı'nın, onlardan birine gerçekliğin değerini vermek için imkânların sonsuz dizilerine sahip olduğu farz edilir. Böyle bir resim, Tanrı'nın A'yı seçebilmesine karşın A-olmayan'ı onun yerine seçebileceğini de işaret eder. Tanrı'nın fiilinin dahili nedenleri, daha ziyade meyletmek şeklinde ortaya çıkmakta fakat bir zorunluluk taşımamaktadır. O zaman bu birçok farklı şekillerde meyleden birçok farklı nedenlerin olabileceğinin de farz edilebileceğini gösterir. Bu durumda Helm, onların her ikisini de diğer tüm mümkün dünyalarla birlikte düşünürken Tanrı'nın hem A'yı hem de A-olmayanı seçmediği bir an olup olmayacağını sorgular. Helm, Tanrı ezeli olması sebebiyle gerçekleştirmek için karar vermeden önce, gerçekleştirilmemiş imkânların bir dizisini düşünmek için her hangi bir zamana ihtiyaç duymamakla birlikte yine de böyle bir an veya durum olmasının mümkün olabileceğini söyler. Bu, böyle bir fiilin farklı safhalara ayrılmaması olduğu anlamını taşıyorsa da bu şekilde bir ayırım, zamansal olarak değil fakat kavramsal olarak yapılabilecektir. Böylece imkânların gözlemlenmesi mantiki olarak onlardan birinin gerçekleştirilmesinden önce olacaktır. Fakat Helm'e göre şayet Tanrı ezeli ise hem düşünme hem de gerçekleştirme bakımından bu fiil, ilahi doğanın tek ezeli fiili olacaktır. O halde Tanrı'nın onlardan her ikisini düşünmesi ve onlardan birini gerçekleştirmeye karar vermesi zamansız olarak ezeli ve tek bir fiil olacaktır.²⁷

Buradan hareketle diyebiliriz ki Helm'e göre, Tanrı zorunlu olarak iyidir ve esasen de makuldür. Dolayısıyla var olan âlem, var olmuş olan tek âlemdir. Tanrı'nın seçtiklerinden başkasını seçebilecek hür varlıklar yarattığı iddiası savunabilir ancak yine de âlem, Tanrı'ya bağlı olması bakımından zorunlu olacaktır. Çok sayıda hür varlıkların bulunduğu âlemler var olsa da, onların faaliyetleri doğa kanunlarının altında yer almaktadır.²⁸ Fakat hemen belirtmek gerekir ki Helm'in bu yaklaşımında, Tanrı'nın kendi yarattığı

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Morris, V. Thomas, "Perfect Being Theology", (Symposium Papers and Abstracts), *Noûs*, Vol. 21, No. 1, 1987, s. 24-27, <http://www.jstor.org>.

²⁶ Rowe, *a. g. e.*, s. 160-162.

²⁷ Helm, Paul, *Eternal God*, Clarendon Press, Oxford, New York, 1997, s. 178-179.

²⁸ Garcia, a. g. m., s.193.

varlıkların sahip olduğu hürriyet kadar hürriyete bile sahip olmadığı şeklinde bir iddia ileri sürülebilir.

Elenore Stump ve Norman Kretzmann ise konuyu ilahi basitlik ve ezellilik bağlamında ele almakta ve ilahi basitlik ve ezelliliğin, hür seçimle uygunluk arz ettiği iddiasını ileri sürmektedirler. Buna göre, seçilen şeyin mantiki kontenjanlığı ile bu şekilde bir koşullu zorunluluğun uygun olacağı savunulabilir.²⁹ O halde mutlak olarak zorunlu olmamasına rağmen, yine de Tanrı'nın iradesi bazı mümkün dünyaları gerçekleştirme için ezeli olarak seçtiği dikkate alındığında, bu dünyayı gerçekleştirilmeyi seçemeyeceği koşullu olarak zorunludur diyebiliriz. Yani bu, değişmez ve ezeli olduğu için seçim yoluyla fiili gerçekleştirme koşullu olarak zorunlu bırakılmıştır. O halde Tanrı, tabiatına uygun olarak bu şekilde seçimde bulunmayabilirdi fakat gerçekleştirme için seçtiğinden dolayı şimdi artık seçmemeyi seçemez. Açıkça ifade etmek gerekirse şu an itibarıyla bilfiil dünya Tanrı tarafından seçilmiş ve varlığa getirilmiş olduğuna göre artık şimdi Tanrı'nın bu seçimini değiştirmek suretiyle bu seçiminden vazgeçemez olduğu şeklinde anlamamız gerekir.³⁰ Çünkü Tanrı, en yüksek iyiye uygun olarak irade eder ve en yüksek iyinin gerçekleştirilebileceği çeşitli alternatif yollar vardır. Böylece, aralarında seçim yapmakta Tanrı için sayısız en iyi amaçlar olduğundan, Tanrı'nın iradesi için mutlak bir zorunluluk bulunmaz veya uygun olan bir alternatif seçebileceği için tabiatı tarafından Tanrı'nın ezeli seçimleri zorlanmaz.³¹

İlahi hürriyet probleminin lehine olduğu kadar aleyhinde de yaklaşımlar bulunmaktadır. İlahi hürriyet özellikle rasyonalist veya neo-Platonizmin içindeki çeşitli idealist metafizik sistemlerden Spinoza, Hegel, Whitehead'den itirazlarla karşılaşır. Fakat bu filozofların hepsinin görüşlerine değinmek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı yeniçağ felsefesi içinde yer alan Spinoza, günümüzdeki tartışmaları ifade etmek bakımından da Flint ve Hasker'in görüşlerini Plantinga'nın *hür irade savunması* tezi bağlamında incelemekle yetineceğiz.

Spinoza, Tanrı'nın hürriyeti meselesi hususunda karşı tavır sergileyen filozofların başında gelmektedir. O, Tanrı için gerçekleştirilmeyi seçeceği imkânların olmasını gerektirecek şekilde bir akıl ve iradeyi reddeder. Çünkü Tanrı'nın kudreti, gerçekliğin ortaya serilmesi anlamında tümüyle ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın her şeye gücünün yetmesi O'nun ezelliliğinden çıkmaktadır ve Tanrı'nın tüm fiilleri için irade değişmemektedir. Aksi takdirde biz Tanrı'nın, asla yaratmayacağı sonsuz sayıda yaratılabilir şeylerin olduğunu kabul etmek zorunda kalırdık.³² Spinoza'ya göre alemdeki

²⁹ Stump, Elenore and Kretzmann Norman., "Absolute Simplicity", *Faith And Philosophy*, Vol. 3, October, 1985, s. 354, 367.

³⁰ Helm, a. g. e., s. 179-180.

³¹ Hasker, William, "Simplicity And Freedom: A Response To Stump And Kretzmann", *Faith And Philosophy*, Vol. 3, No. 2, April, 1986, s. 192-201.

³² Helm, a. g. e., s. 182-183.

hiçbir şey kontenjan değildir. Tanrı ve O'nun tüm modları, sadece olgusal olarak değil aynı zamanda varlıkların tarzı ile de zorunlu bir şekilde var olmak bakımından ilahi doğanın zorunluluğu tarafından koşullandırılmışlardır.³³

Spinoza'ya göre, var olan her şey zorunlu olarak var olduğu için, diğer tüm imkânlar kümesinin hiç biri ilahi bir seçimin sonucu değildir. O halde bu dünya, bilfiil tek mümkün dünya olmaktadır. O, birden fazla farklı alternatif imkanların olabileceğini iddia etmenin imkansız olduğunu ve bunun ortaya çıkaracağı mahzuru şöyle ifade eder. "Eğer başka tabiatta şeyler var olabilseydi veya tabiat düzeni farklı olabilirdi diye farklı bir şekilde koşullandırılabilseydi, Tanrı'nın tabiatı da şu an olduğundan farklı olabilirdi ve bu sebeple bu farklı tabiatın da var olması gerekirdi."³⁴ Buradan hareketle diyebiliriz ki şayet çeşitli alternatiflerin olabileceği kabul edilecek olursa, bu yaklaşım bizi sonsuz sayıdaki imkânların her biri için farklı tabiatlarda Tanrı'nın var olmasının gerekeceği gibi bir sonucuna götürebilir.

İlahi hürriyet problemi ile ilgilenen bir diğer düşünür Thomas P. Flint'tir. Flint, kendi bakış açısıyla ilahi hürriyet problemini yeniden tanımlar. İddiasını ortaya koyarken daha çok Alvin Plantinga'nın ileri sürdüğü 'hür irade savunması' olarak ifade edilen görüşünü hedef almaktadır. Flint, ilahi hürriyet problemi ile ilgili olarak tartışmanın, ontolojik delil ve kötülük probleminden hareketle ileri sürülen ateist delilin birlikte ele alınmaya çalışılmasından kaynaklandığını düşünmektedir.

Flint, teizm açısından bu problemin nereden kaynaklandığını ortaya koymaya çalışır. Ona göre, Ontolojik delil kabul edildiğinde bir kimse, zorunlu varlık olarak teist Tanrı kavramını yani 'mükemmel varlık' iddiasını onaylayabilir. Yine bir kimse, Plantinga tarafından ileri sürülen hür irade savunması'nı kabul ettiğinde, bütün kötülüğün Tanrı'nın yarattığı varlıkların hür eyleminin bir sonucu olabileceğini ileri sürebilir. Nihayet kötülük problemi kabul edildiğinde ise, Tanrı'nın yarattığı varlıkların hür eylemlerini sınırlamadığını varsayabilir. O halde bu son varsayım, zımnen özgürlükçü bir hürriyet analizini ileri sürüyor demektir. Yani bir kimse, bir failin bir fiil ile ilgili olarak, eğer bu sorumluluk ona yüklenirse mantiki olabileceğini ve nedensel olarak onun eylemi hem yapma hem de yapmamaya uygun olması halinde, tamamen hür olduğunu ileri sürebilir.³⁵

Buradan hareketle bir kimse ontolojik delili ve de hür irade savunması'nı onayladığında, hem teist Tanrı kavramını hem de özgürlükçü hürriyet analizini kabul etmek zorundadır. O zaman Tanrı'nın fiillerinde hür olduğu iddiasından kesinlikle vazgeçilmesi gerekli bir durum olabilir. Flint

³³ Spinoza, Benedict, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, M. E. B., İstanbul, 1965, s. 44, Önerme XVI, XXII.

³⁴ Spinoza, *a. g. e.*, s. 56.

³⁵ Flint, Thomas P., "The Problem of Divine Freedom", *American Philosophical Quarterly*, Vol. 20, No. 3, July, 1983, s. 255.

bu iddiayı şu şekilde ifade eder; “Tanrı gerçekten mükemmel varlık ise, O, seçme hakkına sahip değildir ancak yaratabileceği en iyi dünyayı yaratmayı seçebilir. Yaratmada ihmâl olursa, bu durum ya bir noktanın eksikliği veya bilgisinin gereği ya da iyilikseverliğinden olabilir. Fakat hiç kimse mükemmelliği tam anlamıyla kavrayamayacağına göre, o halde yaratmada bir eksikliğin veya ihmâlin bulunup bulunmadığını kavraması da mümkün olamayacaktır. Ancak eğer Tanrı’nın yaratıcı eylemi, O’nun her şeyi bilen ve lütuf sahibi doğasının zorunluluğuyla bu şekilde belirlenmiş ise, bu durumda Tanrı’nın yaratıcı eylemini, hür bir eylem olarak sınıflandırmak ve her şeye rağmen teist anlamda hürriyet iddiasının sağlam olarak ayakta kalması çok zor görünmektedir. Çünkü teist anlamda hürriyet analizi, failin hür bir eylemi yapması, ancak onun faaliyeti kendi doğası tarafından sınırlanmadığı zaman mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Böylece, bu teist anlamda özgürlükçü hürriyeti savunanların, ‘Tanrı hür bir yaratıcıdır’ iddiasını reddetmek mecburiyetinde oldukları ortaya çıkmaktadır.”³⁶

Tanrı’nın hür olması tezi ile teist özgürlükçü hürriyet iddiası arasındaki bu uyumsuzluk, Flint’e göre, özgürlükçü hürriyet iddiasını savunanlar açısından ciddi bir problem meydana getirmektedir. Dolayısıyla o, bu şekilde ortaya çıkan problemi ‘ilahi hürriyet problemi’ olarak tanımlamaktadır.

Flint’in tanımlamasından da anlaşılacağı gibi, bu şekilde tanımlanan ilahi hürriyet problemi, iki farklı problemin bir biri ile uzlaştırma gayreti olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Tanrı’nın fiillerinde hür olduğu iddiasının ontolojik delil ile uygunluk arz etmediği ileri sürülmektedir. Bu problemin çözümüne yönelik olarak Plantinga’nın görüşlerini incelemek konun anlaşılmasına fayda sağlayacaktır.

Plantinga, öncelikle Tanrı’nın iyi durumlar arasında kötülüğe sebebiyet vermeksizin meydana getiremeyeceği bazı durumların olduğunu kabul eder. Yani bu iyilikler, kötü durumları gerektirirler veya içerirler. Bu düşünceden hareketle, hür irade savunması, kötülüğe izin vermeksizin Tanrı’nın meydana getiremeyeceği pek çok farklı iyilik çeşidinin olabileceğini gösterme gayreti olarak ifade edilebilir. Bunu Plantinga şöyle ifade eder. “... pek çok farklı iyilik çeşidi vardır ki bunlar, kötülüğün olmadığı durumlardır, her hangi bir kötülüğü de içermezler, yine de bizzat Tanrı, kötülüğe izin vermeden onları meydana getiremez.”³⁷

Plantinga’nın, hür irade savunması ile ilgili temellendirmesindeki temel hareket noktası ‘bir fiille ilgili olarak varlığın hür olduğu idesi’ şeklinde ifade edilebilir. Buradan hareketle o, varlıkla ilgili hürriyeti ise şu şekilde tanımlar; “Şayet bir kişi belirli bir fiille ilgili olarak hür ise, o zaman o bunu yapmakta veya yapmamakta hürdür. Hiçbir önce gelen koşul ve/veya

³⁶ Flint, a.g. m., s. 255.

³⁷ Plantinga, Alvin, *God, Freedom and Evil*, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 2002, s. 29.

nedensellik kanunları, onun fiilini gerçekleştirmesini veya terk etmesini belirleyemez. Aynı şekilde bu konuda fiili terk etmeyi veya gerçekleştirmeyi seçmek onun gücü dahilindedir.”³⁸

Plantinga, hür irade savunması'nın geçerli olabilmesi ve iddiasını ortaya koyabilmek için ontolojik delili yeniden düzenler. Ona göre “Tanrı her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve tümüyle iyidir” ve kötülüğün var olmasını gerektiren ontolojik delilin bu versiyonu ile uyumlu olan tutarlı bir önermeyi bulmaya çalışmak gerekmektedir. Böylece o, hür irade savunması'nın kalbi olarak ifade ettiği düşüncüyü ortaya koyar; “Tanrı'nın aynı zamanda içinde ahlaki kötülük bulunmaksızın ahlaki iyiliğin bulunduğu (veya bu dünyanın içerdiği kadar ahlaki iyilik olan) bir evren yaratmamış olduğunun mümkün olduğu iddiasıdır. Ve eğer öyleyse, o zaman Tanrı'nın kötülüğün bulunduğu bir dünya yaratmak için iyi bir sebebinin olması mümkündür.”³⁹

Plantinga'ya bu noktada Wesley Morriston tarafından bazı itirazlar yöneltilir. Morriston, Plantinga'nın Tanrı'nın hür irade savunması ile onun ontolojik delil versiyonunun birbiri ile çeliştiğini iddia eder. Çünkü Morriston'a göre hür irade savunması, Tanrı'nın tüm mümkün dünyalarda mükemmel olmayacağını vurgulamaktadır. Hür irade savunması ahlaki iyiliğin üstün değerine dayandığı için Morriston'a göre bu, Tanrı'nın bir sıfat olarak ahlaki iyiliğe sahip olmasını gerektirir. Öyleyse bu durum, Tanrı'nın yeterince hür olmasını gerektirir de Tanrı'nın mümkün dünyalarda yanlış yapmasını da gerektirmektedir.⁴⁰

Hür irade savunması'nın ontolojik delil ile uyumsuz olmadığını, daha önemlisi Tanrı'nın mutlak mükemmelliği ile de uyumsuz olmadığını göstermek için Morriston'un itirazına Robert T. Lehe cevap verir. Lehe'ye göre Tanrı'nın hürriyetini ve iyiliğini, Tanrı'nın kötülük yaptığı mümkün dünyaların olduğuna işaret etmeyecek şekilde anlamak mümkündür. Bir kimse sadece sınırlı varlıklara atfedilen hürriyet ve iyilik tarzını Tanrı'ya atfetmekten kaçındığı takdirde, Morriston'un Plantinga'nın hür irade savunmasında bulduğu zorlukların olmadığını anlayabilir.⁴¹

Lehe'ye göre hürriyetin bir fiili gerçekleştirme veya gerçekleştirilmeden daha derin anlamı, kendisinin üzerinde bir otoriteye bağlı olmayan ve hiçbir kimsenin sınırlayamadığı bir varlık anlamında hürriyet olmasıdır. Çünkü Plantinga'nın hürriyet tanımı, önceden gelen sebepler yoluyla sınırlanmadan bağımsız olmayı kapsamaktadır. Dolayısıyla sınırlı bir insan için hürriyetin bu çeşidi, başka türlü yapabilmeyi içerebilmekte, fakat Tanrı dikkate alındığında, önceden gelen sebepler yoluyla sınırlanmadan bağımsız olma, Tanrı'nın bir fiili yapma ihtimali veya

³⁸ Plantinga, *a.g.e.*, s. 29.

³⁹ Plantinga, *a.g.e.*, s. 31.

⁴⁰ Lehe, Robert T., “God’s Perfection and Freedom”, *Faith and Philosophy*, Vol. 3, No. 3, July, 1986, s. 319.

⁴¹ Lehe, *a.g. m.*, s. 322.

yapmama ihtimalini işaret etmemektedir. Böylece Tanrı kendi varlığı, kendi iradesi ve kendi iyiliği ile mükemmel olarak birleşmekte ve bu sebeple, O'nun iyi olandan başkasını yapması mümkün olmamaktadır. Bu imkânsızlık Tanrı'da bir sınırlanmadan dolayı değil, Tanrı'nın mükemmel olarak kendi kendini sınırlamış olması ve mükemmel olarak iyi olmasındandır. Bu durumda Lehe'ye göre, sınırlı varlıklara uygun bir hürriyet tanımını Tanrı'ya atfetmek ve bundan Tanrı'nın bazı mümkün dünyalarda ahlaki hatalar yapabileceği sonucunu çıkarmak, Tanrı'yı sınırlı bir varlık olan insan gibi ele almak anlamını taşımaktadır.⁴²

Sonuç

İlahi hürriyet problemi Batıdaki ele alınış biçimine baktığımızda, tartışmanın ağırlıklı olarak ontolojik delil üzerinden yapıldığını görmekteyiz. Tanrı'nın zorunlu olarak her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, en iyi ve mükemmel varlık olarak tasavvur edilmesinin, O'nun hürriyeti açısından ne gibi sonuçlar doğuracağı hususu birçok bağlamda incelenmektedir. Bu anlamda Batıda da genel olarak özgürlükçü ve uzlaşımçı olmak üzere iki yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Leibniz ve Clarke, bu iki yaklaşımın tarafları olarak en önemli örneklerden birini sunmaktadırlar. Bu iki filozof, Tanrı'nın mümkün dünyaların en iyisini yaratmak zorunda olup olmadığı üzerine karşılıklı yazışmalarla iddialarını temellendirmeye çalışmışlardır. Daha sonra yirminci yüzyılda Adams ve Morris bu tartışmayı yeniden canlandırmışlardır. Adams, lütuf kavramından hareketle hürriyeti izah ederken, Morris hürriyetin Tanrı'nın zatında dahili olarak bulunduğunu ve Tanrı'nın bu tabiatından sorumlu olmasının bir gereği olduğunu ileri sürmektedir. Plantinga ise ontolojik delil ile kötülük problemi arasında ilişki kurarak hür irade savunması adını verdiği teziyle, Tanrı'nın hürriyetini temellendirmeye çalışmaktadır. Tanrı'nın hürriyeti fikrine karşı olanlar arasında belki de en bilineni Spinoza'dır. Spinoza, Tanrı'nın sonsuz alternatifler arasından birini seçim yoluyla gerçekleştirdiği fikrini, Tanrının başka türlü de olabileceği anlamını taşıyacağından şiddetle reddeder.

Tanrı'nın hürriyeti meselesi, her ne kadar Tanrı tasavvuru ile ilgili olsa da teist Tanrı tasavvurları bakımından daha büyük bir öneme sahiptir. Çünkü Tanrı, sadece âlemi varlığa getiren bir ilke veya yaratıcı değil, aynı zamanda kendisine ibadet edilen, övgü ve minnet duyulan mükemmel, her şeyi gören, gözeten, dualara karşılık veren, duaları kabul eden bir varlık olarak da kabul edilmektedir. İşte bu durum Tanrı'nın varlık tarzı ile ilgili olarak O'nun hürriyetini ya da zorunlu olarak fiilde bulunduğunu kabul etmenin, ne gibi sonuçlar doğuracağı sorusu, inanan açısından kritik bir noktayı işaret etmektedir. Buradan hareketle Tanrı'nın hürriyetini ortadan kaldırmak veya fillerini zorunlu olarak meydana getirdiğini kabul etmek,

⁴² Lehe, a.g. m., s. 322.

inanan açısından Tanrı'nın mükemmelliğini ve kudretini zedelemektedir. Tanrı'nın hür olduğu ekseriyetle kabul edilmekle birlikte, bu iddianın da izah etmesi gereken bir takım problemler bulunmaktadır. Tanrı'nın başka türlü yapabilmesinin mümkün olması, Tanrı'da ve mükemmelliğinde bir değişimin olduğu iddiasıyla karşılaşmaktadır. Bu da Tanrı'nın, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, tümüyle iyi, ezeli ve değişmez olduğu düşüncesini tartışmaya açmaktadır. Bütün bunlar da göstermektedir ki konu, oldukça girift ve birçok zorlukları içinde barındıran bir problemdir. Ancak yine de tartışmaların ve probleme yönelik izahların, analizlerin çözüm yolu bulma çabalarının ve tabii ki itirazların durmaksızın devam edeceği muhakkaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Batı düşüncesinde ilahi hürriyet problemi, ezililik, irade, mükemmellik, yaratma, kötülük problemi, ilahi basitlik problemi, hür irade savunması gibi bağlamlarda ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Dolayısıyla Batı düşüncesindeki ilahi hürriyet üzerinde yapılan tartışmalar gibi benzer şekilde İslam düşüncesi içerisinde de bu problemin birçok boyutu ile ele alınmasının gerekli olduğunu düşünmekteyiz.